

tinsahında kullanılan nesih, harflerin hakkının verildiği harekeli bir yazı çeşididir. Ancak arşiv belgelerinde çok nâdir olarak ve kelimenin farklı tarzda okunması muhtemel olan durumlarda harekelenmiştir. Sadrazam telhisleri buna örnek gösterilebilir. Telhisler gibi XVII. yüzyıl sonlarından itibaren nâme sûretlerinin yazıldığı defterlerde de harekesiz nesih kullanılmıştır. Süratli yazma zarureti nesih kırmasının doğmasına vesile olmuştur ki arşivlerde nesih yazılarının çoğu bu türdendir. Tevki' yazısı Osmanlılar'ca ilk devirlerde ferman ve berat gibi belgelerde görülür. Tanzimat'tan sonra antlaşma metinlerinde tevki' karakterli yazılara rastlanırsa da genellikle divanî tercih edilmiştir. Ta'lik Osmanlı ilmiye ricâlinin tercih ettiği, süreklilik kazanmış bir yazı tipi olarak ilmiyeye dair belge ve kayıtların tutulmasında kullanılmıştır.

Osmanlılar'da İstanbul'un fethinden sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilen bir yazı çeşidi olan divanî, adından da anlaşılacağı gibi Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan kayıtlarda kullanılmıştır. Mustafa Âlî Efendi'ye göre divanî yazıyı İranlılar'ın çep yazısından ilham alarak icat eden kişi Matrakçı Nasuh olup bu yazı Osmanlı hattatları elinde ayrı bir üslup kazanmıştır. Divan'da ferman, berat, nâme, ahidnâme, sebeb-i tahrîr hükümleri bu yazı ile yazılmıştır. Mühimme, şikâyet ve ahkâm defterleri dahil süratli yazılan kayıtlarla derkenarlarda siyâkat olan kısımlar hariç divanî kırması; arz, arzuhal vb. belgeler üzerine konan buyuruldulara ise bu yazının kalını kullanılmıştır. Dolayısıyla arşiv belgelerinde en çok rastlanan yazı türü divanîdir denilebilir. Celf divanî önemli kişilere verilen mülknâme, menşur, timar tevcihini gösteren beratlarla nâme-i hümâyûn ve ahidnâme-i hümâyûnlarda kullanıldığı gibi divanî ile olan beratların nişan formülleri de celf divanî ile yazılmıştır.

Abbâsîler devrinde icat edildiği, Anadolu'ya Selçuklular zamanında İran yoluyla girdiği rivayet edilen siyâkat yazısı siyak ve sibakla göz alışkanlığı ve metnin mahiyetine göre okunabilen zor bir yazı çeşididir. XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmasına rağmen esas olarak XVI. yüzyılda Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin kaleminde gelişme göstermiştir. İran yoluyla geldiğinden siyâkatla yazılan yazılarda genellikle Farsça kelime ve tabirlerin kullanıldığı görülür. Maliye, evkaf ve tapu kayıtları gibi gizlilik isteyen belgeler bu yazı ile düzenlenmiştir. Kalemlerdeki asılları siyâkatla olan kayıtlardan arz, arzuhal vb. belgelere çıkarılan derkenarlar da siyâkatla yazılmıştır.

Siyâkat yazısında harfler kalemdeki süratli akış dolayısıyla küçülüp kısalmıştır. Harflerin tek yazıldıkları şekilleriyle diğer harflere bitiştikleri zamanki şekilleri arasında büyük fark vardır. Harflerin satıra dizilişi her zaman aynı olmadığı gibi siyâkat harfleri arasında nesih, divanî ve rik'a kırmaları ile kûfi hurdasının harflerinin katıldığı da görülür. Aslında noktalı olan siyâkat alfabesi, hem süratli yazabilme endişesi hem de belgelerin gizliliğinin korunması için çok defa noktasız yazılmıştır. Harfler her kâtibin elinde farklı şekillere girebildiği gibi aynı yazının değişik yerlerinde de değişik şekillerde görülür. Özellikle maliye belgelerinde çokça geçen kelimeler okunması pek de kolay olmayan kışeler haline gelmiştir. Bunlara bir de satırların iç içe yazılması eklenince okunabilmeleri daha da güçleşir. Siyâkat yazısıyla birlikte kullanılan rakamlar, diğer Arap yazılarındaki gibi Hint rakamları değil rakamların Arapça yazılışlarının stilize edilmiş şekilleridir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Dulkadirîliler tarafından kullanılan rik'a Osmanlı belgelerinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmış, XIX. yüzyılda diğer yazıların yerini alacak kadar yaygınlaşmıştır. Aynı dönemde Bâbîâlî rik'ası adıyla şöhet bulan bir çeşidi de meydana getirilmiştir. Rik'a günlük yazılarda çok revaç bulmuştur. Divanîdeki gibi rik'ada da bazı harfler aslı şekillerini kaybetmiştir. Rik'anın süratli yazılması rik'a kırmasının doğmasına sebep olmuştur. Rik'ada birleşmeyen harfler divanîde olduğu gibi rik'a kırmasında da birleşir yahut birbirine ilişir. Bazı harfler ise özel şekiller almıştır. Arşivlerdeki XIX. yüzyıl belgelerinin çoğu bu karakterleri taşıyan rik'a kırması ile yazılmıştır.

Belgelerin şekil özellikleri yanında yazı tiplerinin de bilinmesi gerekir. Tarihsiz bir belge tarihlendirilip değerlendirilirken kullanılan yazının asırlar boyunca geçirdiği gelişme ve değişikliklerin göz önüne alınması lâzımdır. XV. yüzyıl tahrir defterleriyle XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin yazıları gibi XVI. yüzyıl mühimme defterleriyle sonraki asırlardakilerin yazıları da aynı değildir. Arz ve arzuhal gibi belgelerdeki derkenarlar bile hem bürolardaki farklı yazı karakterlerini hem de bu yazıların zaman içinde uğradığı değişiklikleri gösterebilecek niteliktedir. Sadece bir parçası günümüze ulaşmış bir belgenin diplomatik açıdan değerlendirilebilmesi ve tarihlendirilmesi diplomatik bilgisi kadar paleografya bilgisini de gerektirir. Belge içinde geçen tarih her zaman belgenin yazıldığı tarih olmayıp çok

defa daha önceki bir olaya işaret eder. Böyle bir belge ile karşılaşıldığında paleografya bilgisi teşhiste önemli rol oynayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmud Bedreddin Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarları*, İstanbul 1942; Süheyl Ünver, *Türk Yazı Çeşitleri*, İstanbul 1953; a.m.f., "Siyakat Yazısı ve Kuyudu Atika", *İstanbul Belediye Mecmuası*, VII/87 (15), İstanbul 1931, s. 88-95; Mihail Guboğlu, *Paleografya şi Diplomatica Turco-Osmana. Studiu şi Album*, Bucureşti 1958; B. Nedkov, *Osmanoturka Diplomatika i Paleografya*, Sofia 1966-72, I-II; J. Reyhman – A. Zaczekowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics* (trc. A. S. Ehrenkreutz), Paris 1968; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul 1979; V. Stojanow, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatik*, Berlin 1983; Nihad M. Çetin, "İslâm'da Paleografyanın Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan – 2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 1-10; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

PAMUK

Türkçe'ye Farsça **penbe** > **panbük** kelimesinden geçmiştir. Pamuk karşılığında günümüz dünyasında yaygın olarak kullanılan **cotton** (Fr. coton) Arapça **kutndan** gelir. Kâşgarlı Mahmud pamuğu (bamuk) Oğuzca bir söz olarak zikreder (*Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi*, I, 380). Eski Türkler'de ayrıca **çigît** sözüyle pamuk çekirdeği kastedilir (a.g.e., I, 356). Pamuk bitkisi için **kepez** kelimesi kullanılmış, pamuk tarlasına **kepezlik** denmiştir. Kelime Memlûkler'de **kebes** şeklinde başlık, şapka, kalpak için kullanılıyordu. Türkler'de, **çek**, **kemek** (a.g.e., I, 139, 392), **kıtlıgık** (Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, 363) gibi değişik pamuklu dokuma türlerinden söz edilir.

Herodot'un verdiği bilgiden eski Yunan'da pamuğun pek bilinmediği anlaşılır. Doğu'daki en uzak ülke dediği Hindistan'dan bahsederken burada kendiliğinden büyüyen bir ağaçtan toplanan bir tür yünün koyun yününden daha iyi olduğunu ve Hintlilerin kumaşlarını bundan dokuduklarını yazar (*Tarih*, s. 150). Pamuk karşılığında kullanılan Yunanca **karpasos** ve Latince **carbasus** kelimeleri Sanskritçe **karpasadan** alınmıştır. Hint kutsal metinleri Vedalar'da pamuktan söz edilmektedir. Ancak milâttan en az iki binyıl öncesine ait pamuk kalıntılarına İndus vadisindeki Mohenjo-Daro'da rastlanmıştır. Yukarı Mezopotamya'da milâttan önce VII. yüzyılda

pamuk bilinmekteydi (Lamm, s. 2). Eski halı ve tekstil kalıntılarından İran'da Sâsânîler döneminde pamuk tarımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Eski Ahid'de Ester'in hikâyesinde Şuşan (Şuş, Susa) sarayı tasvirlerinde pamuk elbise ve ince beyaz perdelerden söz edilir (Ester, 1/6; 8/15). Doğu Türkistan'da Tarım bölgesinde milâttan iki-üç asır sonrasına ait Kharostri yazmalarında değişik tekstil ürünlerinden ve pamuktan bahsedildiği dikkati çeker. Pamuk birkaç asır sonrasında Doğu Türkistan'da yaygın biçimde kullanılır olmuştur (Lamm, s. 2). XIII. yüzyılda Kuzey Çin'e pamuk genellikle Orta Asya'dan giderdi. 981, 1129 ve 1221 yıllarında Uygur bölgesine gelen Çinliler onların çeşitli kumaşlarından söz eder (Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 365-366).

Araplar'da pamuk karşılığı kullanılan kutn kelimesi muhtemelen Akkadca *katānu* veya *kattanud* (zayıf, çok ince) gelir, ayrıca *kūmsūf* kelimesi de kullanılmıştır. Kur'an'da Allah'ın nimetleri arasında sayılan "sıcaktan koruyacak elbiseler" (serâbîl) (en-Nahl 16/81) pamuk ve keten elbiseyle tefsir edilmiştir (Taberî, VII, 627). Bir rivayete göre pamuğun kullanımı Hz. Âdem ve Havvâ ile başlar. Cennetten yeryüzüne çıplak olarak indiklerinde Âdem eşine sırtından rahatsız olduğunu söylemiş, bu onun üzerine Cebrâil bir miktar pamuk getirip Havvâ'ya ip yapmayı ve dokumayı öğretmiştir (İbn Asâkir, LXIX, 108). Hadislerde pamuktan ve pamuklu dokumalardan söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in en sevdiği elbise olarak geçen "hibera" Yemen dokuması pamuklu kumaştan yapılmıştı (Nevevî, XIV, 56; Aynî, XVIII, 23). Vefatında kefen olarak "sühûliyye" denilen pamuktan üç kat beyaz bez kullanılmıştır (Buhârî, "Cenâ'iz", 18, 23; Müslim, "Cenâ'iz", 45). Resûl-i Ekrem devrinde Yemen pamuk yetiştirilen bölgelerdendi. Me'rib halkının temsilcisi sıfatıyla Medine'ye gelen Ebyaz b. Hammâl pamuk ziraatı yaptıklarını söylemişti. Hz. Peygamber, sayıları az kalan Ma'ribîler'le yıllık vergi olarak me'afir kumaşı değerinde yetmiş hullelik bez üzerinden anlaşmıştı (Ebû Dâvûd, "Harâc ve'l-imâre ve'l-fey", 27; İbn Sa'd, V, 523). Sahâbe devrinin sonlarına doğru Yûsuf b. Amr el-Mekkî'nin ilk defa Hicaz'da pamuktan ucuz kâğıt yaptığı söylenir. İlk dönem kaynaklarında değişik pamuklu kumaşlardan bahsedilir. Atkı veya çözügünden biri pamuk, diğeri ipek, keten veya yün iplikle dokunmuş kumaşlar da yapılmaktaydı. Çözügü kaliteli ipek, atkısı pamuk olan kumaşlara "mulham" deniyordu.

Ömer b. Abdülazîz yazdığı bir mektubunda erkeklerin ipek giymemesini emrediyor, bundan atkısı pamuk olanı hariç tutuyordu (İbn Ebû Şeybe, V, 153).

Müslümanlar İran'ı fethettiği zaman Herat, Nişâbur, Rey, Cibâl, Merv gibi şehirlerde pamuk işleyen atölyeler vardı. İbn Havkal Nişâbur, Merv, Buhara, Kirman ve Hürmüz gibi bazı şehirlerden diğer beldelere yapılan pamuk, pamuklu dokuma ve elbise ihracatından söz etmektedir (*Şure'tü'l-arz*, II, 312, 381, 433, 436, 464, 481, 489). Merv şehri Horasan'ın anası kabul edilir, ona Mervüşşâhicân denir ve Horasan'dan gelen dokumalar Mervî veya Şâhicânî diye anılırdı (Ebû Mansûr es-Seâlibî, I, 542). Câhiz de genellikle pamuğun Horasan'a, ketenin Mısır'a nisbet edildiğini söyler (a.g.e., I, 530). Bununla birlikte Ah'd-i Atîk'te Mısır'da pamuktan beyaz bez dokuyanlardan söz edilir (İşaya 19/9; IDB, I, 709). Suriye ve Filistin bölgelerinde pamuk ziraatı müslümanların fethinden sonra yaygınlaşmıştı. Heyd'e göre Haçlı seferleri döneminde Suriye'de yetiştirilen pamuğun ham ve işlenmiş halde ihracatı yapılmaktaydı (*Yakın-Doğu*, s. 193-195). Pamuk tarımına bağlı olarak zikredilen bölgelerde dokuma sanayii de gelişmişti. Endülüste ve Sicilya'da pamuk tarımı buraların müslümanların eline geçmesinden sonra başlamış (a.g.e., s. 56; Barthold, s. 161), Mora'da da pamuk ekimi müslümanlarla ilişkiler sayesinde yaygınlaşmıştır. Selçuklu döneminde Konya, Kırşehir, Lâdik, Denizli bölgeleri pamuklu dokumalarıyla ün kazanmıştı. Cacaoglu vakfiyesinde Kırşehir'de pamukçulara mahsus bir handan ve bezciler çarşısından bahsedilir (Temir, s. 34, 112). Ayasuluk, Balat, Alanya, Antalya, Ayas gibi Güney ve Batı Anadolu limanlarından Avrupa'ya pamuk ihracatı yapılmıyordu.

Osmanlı Devleti döneminde pamuk tarımının yaygınlaştırıldığı ve Avrupa ile olan ticarete mâmul ve yarı mâmul en önemli ihracat maddesini teşkil ettiği bilinmektedir. Osmanlı devrinde Çukurova, Güneydoğu Anadolu, Ege ve Trakya, Suriye ve Mısır'ın çeşitli bölgelerinde kaliteli pamuk yetiştirilmekteydi. Özellikle Batı Anadolu bölgesinde pamuk tarımı gelişmiş, pamuk önemli bir ticarî meta haline gelmişti. Osmanlılar pamuk ve pamuklu üretimini Balıkanlar'a da taşımış, pamuk üretimi birçok dalda iş sahası oluşturmuştur. Birçok şehir ve kasabada pamuklu üretimine ilgili esnaf kolları bulunmaktaydı (cullahlar, bezciler, boğasiciler, boyacılar, takye-

ciler, yorgancılar, hallaçlar vb.). Pamuk ekimi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'da ve Rusya'da ucuz pamuklu giyim ve kullanım eşyasına olan ihtiyaç sebebiyle giderek artış göstermiş, XVII. yüzyılda Batı Anadolu, Suriye, Mısır'da pamuk ziraatı ticarete bağlı olarak daha da yaygınlaşmıştır. XVIII. yüzyılda tam anlamıyla bir patlama yaşanmış, pamuğa olan talebin artması Osmanlı pazarlarını hareketlendirdiği gibi ekim alanını da genişletmiş, büyük çiftlikler ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde Hindistan pamuklularının giderek artan rekabeti pamuklu sektörünü zora sokmuştur. İngilizler ve Hollandalılar kanalıyla daha ucuz Hint işi pamuklular Osmanlı pazarına sokulmuş, 1780-1815 yıllarında pamuklu üretimi neredeyse tamamen Batı pamuklu endüstrisinin tekeline girmiştir. 1790'larda İngiliz pamuk ipliği fabrikasyon imal sebebiyle Osmanlı piyasalarında yerli ipliklere göre daha ucuz satılmıyordu. 1840'larda Diyarbakir, Halep, Şam, İzmir, Bursa ve İstanbul pamuklu sanayii İngiliz ipliğine bağımlı hale gelmişti; fakat yine de küçük el tezgâhları üretimi sürdürüyordu. 1825-1830 döneminde pamuk ipliği ithalatı üç katına, sonraki beş yılda altı katına, 1860'ta yaklaşık kırk katına çıkmıştı. Amerikan iç savaşı (1861-1865) Osmanlı pamuklu pazarının canlanmasına yol açmıştır. XX. yüzyılda Osmanlı ihracatı içinde pamukluların payı % 80 dolayındaydı. Pamuklu dokumaları arasında adı çok geçenler boğası, kirpas, alaca, kutnu, bez, mendil, beledî, dimi, yemeni, tülbent, basma, çit ve yazmadır.

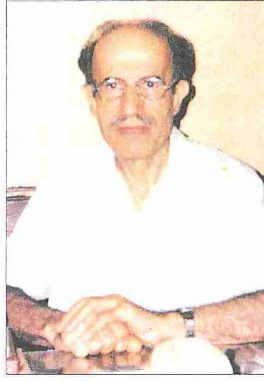
BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugatî't-Türk Tercümesi, I, 139, 293, 303, 356, 380, 392, 507; III, 346; v. Soden, *AHW*, II, 907, 908; Herodot, *Tarih* (trc. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 150; İbn Sa'd, *e't-Tabakât*, V, 523; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/ 1989, V, 153; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, VII, 627; İbn Havkal, *Şure'tü'l-arz*, I, 213; II, 312, 381, 433, 436, 464, 481, 489, 490; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 102, 103, 104, 105, 131, 132; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Şimârü'l-kulûb* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1985, I, 530, 542; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXIX, 108; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XIV, 56; Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/ 1972, XVIII, 23; *Dedem Korkudun Kitabı* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2000, s. 1; C. J. Lamm, *Cotton in Mediaeval Textiles of the Near East*, Paris 1937, s. 2 vd., 96, 100, 104 vd., 182 vd.; Barkan, *Kanunlar*, bk. İndeks (penbe, pam-buk); Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 34, 112; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 56, 193-195, 604; Bahâeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1988, s. 365-366; a.mlf., *Türk Kültür Tarihine*

Giriş, Ankara 2000, V, 353, 354, 355 vd.; V. V. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (izah, düzeltme ve ilâvelerle trc. M. Fuad Köprülü), Ankara 1984, s. 161; Abdülhay el-Kettâni, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), III, 62; Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, İstanbul 1992, s. 71 vd.; Halil İnalıcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Gel.D.*, II (1981), s. 1-65; a.mlf., "Kıptn", *El²* (İng.), V, 557 vd.; E. Ashtor, "Kıptn", a.e., V, 554-556; J. C. Trever, "Cotton", *IDB*, I, 709; Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", *DİA*, V, 97; Eckart Ehlers – Ahmad Parsa, "Cotton", *Eİr.*, VI, 334; Hassan Hakimian, "Cotton", a.e., VI, 335.

NEBİ BOZKURT

Kevork
Pamukçıyan

PAMUKÇIYAN, Kevork (1923-1996)

Araştırmacı-yazar.

23 Şubat 1923'te Üsküdar'da doğdu. Kayserili bir Ermeni ailesine mensuptur. Babası 1890'da İstanbul'a yerleşip kumaş ticaretiyle uğraşan, Cumhuriyet döneminde kâtiplik yapan Hacı Mikayel Pamukçıyan'dır. İlköğrenimini 1937'de Nersesyan-Yermonyanyan Okulu'nda tamamladı. Daha sonra Saint Joseph Fransız Koleji'ni bitirdi. 1942-1945 yılları arasında Üsküdar, 1949'da Edirnekapi ve 1950-1956 yıllarında Balıklı Ermeni mezarlıklarındaki 2000 kadar mezar taşı kitâbesini derledi. 1950'den itibaren İstanbul'da bulunan on kadar Ermeni kilisesinin vaftiz ve vefat kayıtları üzerinde çalıştı. 1944-1950 yılları arasındaki dönemde karakalemle portre çizimiyle ilgilendi. Bu alandaki en başarılı eseri 1944'te çizdiği ve 1969'da *Kulis*'te yayımlanan Rupen Sevag'a ait portredir. 1953'te Kültürel Araştırmalar Teşvik Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1967'den itibaren patrikhânedeki görev yaptı. Burada 1967-1977 yılları arasında kütüphane idareciliği, 1977-1982 yıllarında genel sekreterlik, 1982'den sonra da kültür işleri danışmanlığını sürdüren Pamukçıyan 1968-1978 yılları arasında önce *Şoğagat* dergisinin, ardından patrikhâne salnâmesinin editörlüğünü üstlendi. 1976'da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'ne, 1983'te Hollanda'nın Leiden şehrindeki Uluslararası Ermeni Araştırmaları Birliği'ne üye seçildi. 23 Eylül 1996'da İstanbul Feriköy'de öldü.

Türk ve Ermeni kaynaklarına olan hâkimiyetiyle bu iki kültür arasında kurduğu ilişki birçok ansiklopedi için yazdığı maddelerde görülen Pamukçıyan, Ermenice ve Türkçe'nin yanı sıra Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Romence'ye de vâ-

kıftı. Ayrıca Yunanca, İspanyolca, Portekizce'ye âşinaydı. İlk yazısı 2 Temmuz 1943 tarihinde *Nor Lur* gazetesinde çıkan makalesidir. 1947-1952 yılları arasında haftalık olarak *Carakayt* adlı dergide 1949'dan itibaren çeşitli yazılar yazdı. 1950-1952 ve 1958-1966 yıllarında Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde 300 kadar madde kaleme aldı. Bu maddeler kendisinin Türk okuyucuları tarafından tanınmasını sağladı. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1983-1987), *Ana Britanica* (1988-1990) ve Türk müzikisi ansiklopedilerine de katkıları oldu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne "Ermeniler", "Depremler" (Osmanlı dönemi) ve "Amiralık" maddeleri yanında bazı Ermeniler'in biyografilerini yazdı. İlk Türkçe makaleleri, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun *Belleten*'inde 1956-1958 yılları arasında yayımlandı. *Hayat Tarih Mecmuası* (1969-1978), *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* (1978-1981), *Halk Kültürü* (1984-1992), Türk Türk Tarih Kurumu *Belleten*'i (1990-1992), *Folklor ve Etnografya Araştırmaları Yıllığı* ile (1984-1985) *Tarih ve Toplum* dergisinde Türkçe yazılarını sürdürdü. Bunların dışında çeşitli gazete ve dergilerde Türkçe yazıları yayımlandı.

Eserleri. Ermenice: 1. *Agıntsi Hin Kertasdanner u Temker* (Eğimli eski aileler ve simalar; Toros Azadyan, *Agın* [Eğim] içinde, İstanbul 1956). 2. *Şoğagat* (yıllık, 1970). Bu tarihten itibaren yıllıkların hemen bütün yazıları Pamukçıyan tarafından yazılmıştır: "Madenakidutyun Hanrabedagan Hisnamya Şırcani İstanbulahay Kırki" (Cumhuriyet'in 50 yılında Ermenice kitaplar bibliyografyası, *Şoğagat* 1976-1978 yıllığı içinde); "Hagop Nalyan Badriark" (*Şoğagat*, İstanbul 1981); "Hovhannes Badriark Golod" (*Şoğagat*, İstanbul 1984); Ermenya Çelebi Kömürçüyan'ın eseri olup notlandırarak neşrettiği "Badmutyün Hıragizman Gosdantnubolsa (1660 Darvo)"

(1660 yılı İstanbul yangını tarihi, *Şoğagat*, İstanbul 1991). **Türkçe:** "Ermeni Harfli Türkçe Elyazma Eski Bir Cönk" (*Folklor ve Etnografya Araştırmaları Yıllığı*, 1984); Ermenya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul* (İstanbul 1988, 2. bs.; notlarla yayıma hazırlanmıştır). Pamukçıyan'ın ölümünün ardından makaleleri Osman Köker tarafından derlenip *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar* adıyla neşredilmiştir (I, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002; II, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, İstanbul 2002; III, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003; IV, *Biyografi-leriyle Ermeniler*, İstanbul 2003).

BİBLİYOGRAFYA :

Kevork Pamukçıyan, "Kevork Mikayeli Pamukçıyan (Otobiyoğrafı)", *İstanbul Yazıları* (haz. Osman Köker), İstanbul 2002, I, s. XIII-XVI; Turgut Kut, "Baron Kevork Tıbir Pamukçıyan'dan Anılar", a.e. içinde, I, s. XXIV-XXVII; M. Sabri Koz, "Bir Ermeni 'Derviş': Kevork Pamukçıyan", a.e. içinde, I, s. XXVIII-XXXVI; "Kevork Pamukçıyan'ın Türkçe Makaleleri", a.e. içinde, I, s. LI-LVII; "Kevork Pamukçıyan'ın Ansiklopedilere Yazdığı Maddeler", a.e. içinde, I, s. LVIII-LXVIII; "Kevork Pamukçıyan Bibliyografyası 1956-1996 (Tarih ve Toplum'un Dışındaki Makaleleri)", *TT*, XXVI/153 (1996), s. 46-47; Ayda Uyar, "Araştırmaya Adanmış Bir Ömür: Kevork Pamukçıyan (1923-1996)", a.e., XXXIX/230 (2003), s. 4-11.

NAGEHAN ÇAKAR BAŞPEHLİVAN

PANARABİZM

Bütün Araplar'ı
tek bir siyasî birlik altında
birleştirme ideolojisi.

Sözlükte "Arap milliyetçiliği" anlamına gelen *el-kavmiyyetü'l-Arabiyye*'den farklı olarak "Araplar'ın birliği" mânasındaki *el-vahdetü'l-Arabiyye* yerine kullanılan bir kavramdır. Arap milliyetçiliğiyle alâkası bakımından fikrî temelleri XIX. yüzyılın sonlarına kadar giden *panarabizm* (Fr. panarabisme) başlangıçta Osmanlı hâkimiyetindeki bazı bölgelerin Araplar'ını, I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım asırlık dönem içerisinde Fas'tan Uman'a kadar bütün Araplar'ı içine alan bir siyasî birlik kurmak amacıyla geliştirilen fikir ve faaliyetler için kullanılmıştır. XIX. yüzyılda gelişen ve milliyete vurgu yapan diğer "pan hareketleri"ne göre daha geç ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Araplar'ın geleceğini tartışmaya başlayan Arap düşünürlerinin önemli bir kısmı, problemlerinin Osmanlı Devleti çatısı altında kalarak çözülebileceğini savunurken azınlık bir grup Lübnan gibi bazı bölgelerde Araplar'ın bağımsız bir yönetime geçmeleri gerektiğini